

V*A*(*T*)-TARINDIST JA SELLE ALTERNATIIVIDEST VANEMAS KIRJAKEELES¹

Pille Penjam

Tartu Ülikool

Kokkuvõte. Artiklis analüüsitakse *nägema*-verbi komplementlaiendite näitel 17.–19. sajandi eesti kirjakeele *va(t)*-tarindeid ja nendega funktsionaalselt sarnaseid konstruktsioone. Osutub, et lõunaeeesti kirjakeeles on *va(t)*-tarindi suhteline esinemissagedus suurem kui põhjaeeesti kirjakeeles, kuid tarindi olulisim alternatiiv nii põhja- kui ka lõunaeeesti kirjakeeles on *et*-komplementlause, mis toimib samasuguses rollis ka tänapäeva eesti kirjakeeles. Eeskätt põhjaeeesti kirjakeeles esineb ka muid alternatiivseid konstruktsioone, nagu *ma*- ja *da*-infinitiivi- ning *nud*- ja *tud*-partitsiibitarindid, samuti sidendita kõrvallaused. Kõigi nende tänapäeva kirjakeelest kadunud alternatiivide suhteline esinemissagedus on 17. sajandil olnud suurem kui 19. sajandil, kuid lõplikult pole need põhjaeeesti kirjakeelest 19. sajandi keskpaigaks veel kadunud.

Märksõnad: eesti vana kirjakeel, põhja- ja lõunaeeesti kirjakeel, *vat*-konstruktsioon, komplementkonstruktsioonid, komplementlause, infinitiivikonstruktsioonid, partitsiibikonstruktsioonid

DOI: <http://dx.doi.org/10.12697/jeful.2013.4.3.06>

1. Sissejuhatus

Tänapäeva eesti keele teaduslikus grammatikas on peale traditsiooniliste *ma*- ja *da*-infinitiivvormide käsitletud ka *vat*-infinitiivi: partitsiibi paradigmast väljunud infinitiivitaoliselt käituvat *vat*-tunnuselist verbivormi, mis on peasõnaks predikaati laiendavale infinitiivifraasile või esineb väljaspool sekundaartarindit ahelverbi koosseisus (EKG I: 64–65, EKG II: 248–250).

vat-infinitiivil on neli aja-tegumoe vormi: personaali olevikuvorm (nt *lugema* : *lugevat*), impersonaali olevikuvorm (*loetavat*), personaali minevikuvorm liit- ja lihtvormina (*olevat lugenud* / *lugenuvat*) ning impersonaali minevikuvorm (*olevat loetud*) (EKG I: 64–65). *vat*-infinitiiv esineb eeskätt taju, mõtlemist või uskumist väljendavaid transitiivverbe laiendava infinitiivitarindi koosseisus, nt *Nägin teda tulevat*, *Ta leidis uue mõtte teravmeelse olevat*, samuti ahelverbi koosseisus koos intransitiivverbidega *näima*, *tunduma* ja *paistma* ning vormidega

1 Artikli valmimist on toetanud ETFi grant nr 8595 „Komplekslause eesti keeles”.

näikse, kuulukse, nt See asi ei tundu õige olevat, Isa näikse peagi koju jõudvat. Seejuures on *vat*-infinitiivi tarind analoogne *et*-objektlausel (vrd *Nägin teda tulevat; Nägin, et ta tuleb*), kusjuures *vat*-tarindi mõisteline subjekt vormistatakse põhilause objektina ning *vat*-tarind ise saab sõltuvusmääruse või sihitise tõlgenduse. Ka *vat*-ahelverbiga lauseid on võimalik käsitada põimlausest lähtuvana (vrd *Ta paistis rõõmus olevat; Paistis, et ta on rõõmus*), ent lähtekõrvallause subjekt ei võta siin *vat*-infinitiiviga lauses mitte objekti rolli, vaid esineb ka põhilause grammatilise subjektina. (EKG II: 19, 248–250)

Nüüdiskirjakeele *vat*-infinitiivile lähedasi vorme võib leida ka eesti vanemast kirjakeelest: lõunaeesti kirjakeeles on need alates 17. sajandist olnud järjekindlalt kasutusel *vat*-tunnuselisena; põhjakeele kirjakeeles vaheldusid 17. sajandil *va-* ja *vat*-tunnuseline vorm, 1715. a „Uues Testamendis” tarvitati *va*-lõpulist kuju ning alates 1739. aasta piibli ilmumisest kuni 19. sajandi keskpaigani oli domineeriv vormi *vad*-tunnuseline tarvitus (vt Penjam 2013: 197, Ross 2010: 282–283). Juba 17. sajandil on kirjakeeles tarvitusel olnud nii vormi umbisikulised kui ka minevikulised variandid (Penjam 2013: 199–200).

vat-vormi tegelikkude tüpoloogilist kuuluvust infinitiivide või partitiivide hulka on siiski nii tänapäeva kui ka vanemas kirjakeeles mõneti keerukas määratleda. Traditsiooniliselt on seda vormi analüüsitud juba vanematest eesti keele grammatikatest peale (vt Helle 2006 [1732]: B73a, Hupel 1818: 96, Ahrens 2003 [1853]: 411–415, Wiedemann 2011 [1875]: 502–503) *v*-partitsiibi osastava käände vormina, millest *vat*-vorm kahtlemata ajalooliselt kujunenud ongi, ehkki mainitud on ka vormi paralleelsust infinitiividega (Hupel 1818: 96, Ahrens 2003 [1853]: 411, Wiedemann 2011 [1875]: 503). Kuigi *vat*-vormi on partitiibina tõlgendatud ka paljudes 20. sajandi eesti keele uurimustes, on seda uuemal ajal siiski sageli käsitletud hoopis iseseisva infinitiivina – esimesena pakkus sellise tõlgenduse välja Huno Rätsep (1970: 129), kes küll hiljem nii radikaalsest käsitlusest loobus (vrd nt Rätsep 1978: 42); olulisimas EKG-eelses deskriptiivses süntaksiülevaates (Mihkla *et al.* 1974: 438, 451) on *vat*-vormi samuti käsitletud *v*-partitsiibist eraldi, peatumata täpsemalt selle kuuluvuse küsimusel; järgmisena on *vat*-vormile andnud infinitiivitõlgenduse Mati Erelt (1987: 30–33) ning tema seisukoht on hiljem edasi kandunud ka eesti keele teaduslikku grammatikasse (EKG I: 64–65, EKG II: 248–250). Sellest hoolimata on *vat*-vormi hiljemgi sageli käsitletud partitiibi-vormina, teiste hulgas on seda teinud ka Mati Erelt ise (Erelt 2003: 118–120).

Tüpoloogiliselt ongi *vat*-vormi kindel paigutamine üht või teist liiki infinitiivsete verbivormide hulka keeruline küsimus. Traditsioonilise partitiibitõlgenduse kasuks räägib ennekõike *vat*-vormi ajalooline

päritolu. Ehkki tüüpilisel partitsiibil on adjektiivilaadne morfosüntaks ja ta toimib lauses eeskätt atribuudina (Matthews 2007: 282, Ylikoski 2003: 228–229), esineb mõnikord keeltes siiski ka öeldisverbi laiendavaid partitsiipkomplemente, mis võivad lauses grammatiliseks objektiks tõstetud mõistelise subjektiga ühilduda (adjektiivpartitsiipkomplementid) või ka mitte (adverbiaalpartitsiipkomplementid) ning laiendavad üksnes vahetu taju verbe (Noonan 2007: 67, 72–74), nagu on kõige sagedamini omane ka eesti keele *vat*-tarindile, nt *Ma nägin teda tulevat*. Teisest küljest on eesti keele komplementse *vat*-tarindi kasutamise võimalused tunduvalt avaramad kui tüpoloogiliselt niigi haruldasel partitsiipkomplementil, see võib laiendada ka mitmesuguseid mõtlemis-, uskumis-, avastamis- jm predikaate, nt *Mõtlesin teda juba läinud olevat*, *Ta uskus sind tulevat*, *Leidsime töö tehtud olevat* (vt ka EKG II: 248). Seega pole *vat*-tarindi tõlgendamine (adverbiaal)partitsiipkomplementina (*vat*-vorm ei ühildu oma mõistelise subjektiga) samuti sugugi enesestmõistetav.

Infinitiivi tüpoloogilise määratluse alla sobib tänapäeva *vat*-vorm isegi paremini: tüüpiline infiniitiv on teisele verbile alistuv käändeline, enamasti morfoloogiliselt markeerimata verbivorm (Matthews 2007: 193, Crystal 1997: 195), mis esineb lauses tavaliselt komplementi või ka otstarbemäärusena (Haspelmath 1999: 111). Soome-ugri keelte andmeid arvesse võttes on infiniitsete verbivormide tüpoloogilist käsitlust täiendanud ja täpsustanud Jussi Ylikoski, kelle järgi võib infiniitivideks pidada mitmesuguseid infiniitseid verbivorme, mis on peasõnaks lauses seotud laiendina esinevale tarindile (Ylikoski 2003: 197) – kuna eesti keele *vat*-tarind esineb kahtlemata lauses seotud laiendina, mahub see eriti hästi Ylikoski laia infiniitivimääratluse alla. Teisalt tuleb silmas pidada, et tüüpiline infiniitiv on ajalooliselt kujunenud otstarbemäärusest (Haspelmath 1989: 298), see tähendus peegeldub enamasti infiniitivi kasutuses ka sünkroonselt ning vahetu taju verbide laiendamine ei ole infiniitivile tüüpiline (Haspelmath 1989: 297–298). Niisiis sobitub eesti *vat*-vorm küll päris hästi infiniitivivormi tüpoloogiliste definitsioonidega, kuid prototüüpne infiniitiv ta siiski ei ole.

Siinse artikli autor on varem osutanud, et vähemasti 17. sajandi eesti kirjakeeles kasutatud *va(t)*-vormi oleks otstarbekas pidada pigem partitsiibiks kui infiniitiviks, sest võrreldes hilisemate *vat*-tarinditega on tollase kirjakeele *va(t)*-konstruktsioonidel veelgi enam partitsiipkomplementide omaseid jooni: need laiendavad üksnes vahetu taju verbe (erandiks on verb *leidma*) ning pealegi on Heinrich Stahl ühildanud *va(t)*-vormi selle mõistelise subjektiga arvus (Penjam 2013; arvuühildumist Stahli tekstides on täheldatud juba varem, vt Habicht 2001: 253, Ross 2010: 284–285). Teisalt võib täheldada, et 18. ja 19. sajandil on *va(t)*-tarindiga laiendatavate öeldisverbide hulk järsult

kasvanud, hõlmates näiteks kommenteerivaid ning kartust ja soovi väljendavaid tegusõnu ning isegi mõningaid niisuguseid verbe, mida tänapäeva keeles *vat*-tarindiga laiendada tundub ebatõenäoline, nt

- (1) <<1837-Knüpffer_26>>² Sest juhtub kül monnikord puddenimine ränk **ollewad**, sadik neile, mis essimest korda kannawad, ommetige lojus, kui muido rammus on, ilma abbita poegeb;
- (2) <<1740-jutud_45.351>> Ep olle ka mitte: otsekui need Jsraeli-rahwas ei olnud õiged tössised Jummalahwas et nemmad kül kiitlesid ennast Jummalahwa **ollewad**, sest nemmad ei wotnud Jummalahwasanna õiete kuulda;
- (3) <<1782-Willmann_c_139.313>> Sai temma linnase tulnud, siis keik temma wannad söbbrad tedda römoga wasto wotsid, ja keik tootasid temma söbbrad **ollewad**.

Kuigi vanema kirjakeele *va(t)*-vorme oleks ilmselt otstarbekas analüüsida pigem partsiiptide kui infinitiividena, ei tohi unustada, et nüüdiskeele *vat*-vormi positsioonis on vanas kirjakeeles tihti tarvitatud nii *ma-* kui ka *da-*infinitiivi (Penjam 2008: 277–278, Ross 2010: 284–285). Selle varieeruvuse tausta ei ole lihtne üheselt määrata: ilmselt on infinitiivi kasutust nüüdiskeele oodatava *vat*-vormi funktsioonis soosinud analoogsed konstruktsioonid tõlgete aluseks olnud Lutheri tekstides, kuid arvatavasti on vähemalt *ma-*infinitiivil olnud Põhja-Eesti alal ka rahvakeelne taust (Ross 2010: 286).

Kuna siinse artikli autori varasema lähedasel teemal koostatud uurimuse (Penjam 2013) fookusest jäi vana kirjakeele *va(t)*-tarindi alternatiivide täpsem eritlus välja ning autorile teadaolevalt ei ole seda teemat siiani ulatuslikumalt käsitletud (vt siiski Ross 2010, kuid tema analüüs piirdub valitud tekstikatega perioodist 1638–1727 ega hõlma muid komplemente peale *va(t)*- ja infinitiivitarindi), püüabki siinse artikkel alustada selle lünga täitmist ning uurida täpsemalt, milliseid komplemente on *va(t)*-komplementi alternatiividena vana kirjakeele eri ajajärkudel põhja- ja lõunaesti tekstides tarvitatud. Kuna kõikide potentsiaalsete *va(t)*-komplementide asukohtade kindlakstegemine tekstides oleks paratamatult seotud suurte määratlemisraskustega ning otsingut ei oleks nähtavasti võimalik adekvaatselt automatiseerida, on esialgu piiratud siiski vaid *nägema*-verbi kui vana kirjakeele *va(t)*-tarindi prototüüpseima ja selgelt sagedaima alistaja (vt Penjam 2013: 201) laiendite uurimisega.

2 Siin ja edaspidi eelneb näitelausele korpuseviide, mis sisaldab ühtlasi osutust näite autori isikule ning allika ilmumis- (käsikirja puhul koostamis-)aastale. „Wastse Testamendi” näidetele osutamiseks on kasutatud lühendit *WT 1686*, millele järgneb kirjakohta viide.

2. Analüüsimaterjal

Käsitluse aluseks on Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi vana kirjakeele korpuses³ leiduvad tekstid, lõunaeestilise materjali hõlmavuse huvides on täiendavalt otsitud 1686. aasta „Wastse Testamendi” *nägema*-verbi kasutuse näiteid Eesti Keele Instituudi ajalooliste piiblitõlgete korpuse sõnastiku⁴ abil.

Esmaste otsingutega on püütud leida võimalikult kõik *nägema*-verbi kasutused korpusetekstides. Korrapäratu kirjaviisi perioodi autorite puhul on verbi võimalike kirjakujude leidmist hõlbustanud grammatiliselt analüüsitud korpusetekstide olemasolu (Tartu Ülikooli kirjakeele korpuses on tervikuna lemmatiseeritud nii 16. sajandi tekstid, Georg Mülleri jutlused, „Agenda Parva”, Joachim Rossihniuse kirikukäsiraamatud kui ka Turu käsikiri); Heinrich Stahli tekstidest otsimise lihtsustamiseks oli võimalik kasutada Tartu Ülikooli vana kirjakeele töörühma koostatava Stahli autorisõnastiku mustandversiooni. Üksnes Christoph Blume trükistest otsingute tegemisel tuli lähtekohaks võtta teiste, varasemate autorite kasutatud kirjapildid (eksituste vältimiseks on *n*-algulisi sõnu ka üksshaaval pisteliselt kontrollitud, et mõni Blumele eriomane kirjakuju ei oleks võinud eksikombel tähelepanu alt välja jääda). Hilisematest, vanas ja uues kirjaviisis tekstidest, mille ortograafia varieerub vähe, on otsitud kõiki *nä*-algulisi sõnesid.

Eelkirjeldatud viisil kogutud toormaterjal on ülevaatlikuma käsitluse huvides jaotatud tinglikult nelja ajaperioodi vahel: I, väga saksapärase tekstide periood 1600–1680, II, kirjakeele uuendamise periood 1681–1730, III, esmapiibli keele domineerimise periood 1731–1800, IV, sobiva kirjakeelekuju otsimise periood 1801–1865⁵; eraldi on vaadeldud põhja- ja lõunaeesti tekste. Seejärel on igasse lausenäidete rühma (ühe perioodi põhja- või lõunaeestilised tekstid) kuuluvad näited paigutatud ümber juhuslikku järjekorda⁶ ning seejärel on saadud näitejärjendist otsitud käsitsi *nägema*-verbi niisuguseid tarvitusi, mille

3 Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi vana kirjakeele korpus. Saadaval internetis <<http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/>>. Vaadatud 15.08.2013.

4 Eesti Keele Instituudi eesti piiblitõlke ajalooline konkordants, sõnastik. Saadaval internetis <<http://portaal.eki.ee/piibel/>>. Vaadatud 15.08.2013.

5 16. sajandi materjal on uuringusse kaasamata jäetud seetõttu, et *va(t)*-tarindiga analoogseid *nägema*-verbi komplemente neis vanimates kirjakeelsetes tekstides ei leitud. II perioodi (1681–1730) puhul tuleks arvestada, et õigupoolest on sellest esindatud vaid kaks mahukat teksti: katkendid lõunaeestilisest „Wastsest Testamendist” (1686) ning põhjaeestilisest „Uuest Testamendist” (1715); lõunaeestilistest tekstidest kuuluvad I perioodi vaid Joachim Rossihniuse kirikukäsiraamatud ning IV perioodi Johann Schwelle eestindatud „Illus Kullane Pegel”.

6 Järjestamise aluseks olnud juhuslikud arvud on genereeritud arvutiprogrammi MS Excel 2010 abil.

korral verbi laiendab *va(t)*-konstruktsioon või mõni muu analoogse funktsiooniga komplement. Otsing on lõpetatud, kui rühmast on leitud 100 otsingukriteeriumidele vastavat näidet või viimase sobiva näite juures (kui kriteeriumidele vastavaid *nägema*-verbi kasutusi oli rühmas vähem kui 100: I, III ja IV perioodi lõunaeeesti tekstides leidus vastavalt 31, 23 ja 5 näidet). Arvesse on võetud *nägema*-verbi kõik kasutused nii otseste aistingu tähenduses kui ka mõnevõrra abstraktsemad tarvitused, kuid arvestatud ei ole *nägema*-verbi eritähenduslikke kasutusi ühend- ja väljendverbide koosseisus, nagu *välja nägema* (4), *ära nägema* (5) jtt, samuti *nägema*-verbist lähtuvaid partikleid (6). Nt

- (4) <<1771-Hupel_a_29.187>> Monned n ä w a d w ä l j a kui olleksid kirpud hammustanud;
- (5) <<1841-Suve_Jaan_11>> Meie wäe üllem kindral Barklai n ä g g i ä r r a, et temma omma wähhikese wäega Bonapardi määratuma wäe wasto ei jõudnud seista;
- (6) <<1604-Myller18_11.1>> N æ d Ar: R: nedsarnset ilma tædtmatta wayset rumalat Pagkanat olleme meye olnuth.

Mõistagi on otsingut tehes olnud mõnel juhul keeruline määratleda, millised komplemendid esinevad *va(t)*-tarindiga analoogses funktsioonis, s.t oleksid *va(t)*-tarindiga asendatavad, ja millised mitte. Võrdlemisi selge on see, et põhjaeeesti tekstides *nägema*-verbi laiendina esinevate *ma-* ja *da-*infinitiivitarindite funktsioon on sarnane *va(t)*-tarindi omaga (7, 8), sama kehtib ka ühe 1715. aasta „Uues Testamendis” leidunud *mas*-tarindi kohta (9), nt

- (7) <<1850b-Kreutzwald_43>> Põhja pool nähti wina mäed kunni kõrge kaljo arjani **üllesjooksma**;
- (8) <<1641-Stahl_LLI_f_179.67>> Sedda n e h m e meije tössi **olla** Evangeliummes/ kumba sees üx haigk on sest Piddalitöbbest/ .. Solches sehen wir war seyn im Evangelio/ in welchem der eine Kranck ist am Aussatz;
- (9) <<1715-UT_Jh_Ee4b.876>> [XX] 12. Ja n ä ä b kaks Jngli walge Riedega **istmas**/ teist Pää/ teist Jallade asemel/ kuhho JEsusse Jhho olli pandud.

Üksikjuhtudel esines nii põhja- kui ka lõunaeeestilistes tekstides samasuguse funktsiooniga *nud-* või *tud-*partitsiip (10, 11), mida võiks pidada *va(t)*-tarindi minevikuvormi väljajäteliseks variandiks (vrd *n ä e m e raamatut kirjutatud olevat*, **n ä e m e raamatut kirjutatud*). Nt

- (10) <<1766-Hupel_d_120.182>> teie ep olle weel nisuggust ramatut n ä i n u d omme kele sees **üllespantud**, sepärrast on monni kes omma koppikat ei tahha anda selle kirja eest, waid enneminne klasi wina eest;
- (11) <<1632-Rossihnius2b_115.767>> Ninck neil netti need kehlet **errajagetut**, kui olles nemmat tulliset olnut.

Keerukam on olnud otsustada komplementlausetete ja *va(t)*-tarindite funktsionaalse samasuse üle. Funktsioonilt *va(t)*-tarindiga kõige sarnasemad komplementlaused on kahtlemata *nägema*-verbi laiendavad *et*-kõrvallaused, mis kõik ongi *va(t)*-konstruktsiooniga samafunktsiooniliseks loetud, hoolimata sellest, et praktiline asendatavus konkreetsetes lauses on mõnel juhul selgem (12), mõnel muul juhul aga kaheldavam (13). Nt

- (12) <<1776-Quandt_a_41.15>> sest et teije siin n ä e t e , **et** Jummal ka meije ajal seddä weel teep, mes temmä Jesusse nink Apostlide ajal inimeste söämin om tennu nink tallitanu (vrd *sest et teie siin n ä e t e Jumalat ka meie ajal seda veel tegevat, mis ...*);
- (13) <<1850b-Kreutzwald_21>> Siña n ä e d , armas Konrad, **et** meie nõdder mõistus sedda asja ei jõua ärraselletada; sellepärrast jättame tühjäd mõtlemised ja wöttame enneminne nõu tele minna (vrd **Sina n ä e d , armas Konrad, meie nõtra mõistust seda asja mitte jõudvat ära seletada*).

Nägema-verbi laiendavate komplementidena talitlevad valikküsilauseid (14) ja eriküsilauseid (15) ei ole aga funktsiooni poolest *va(t)*-tarinditega sarnased ega nendega asendatavad, mistõttu neid ei ole siinsesse analüüsi kaasatud, nt

- (14) <<1739-Piibel_Trk_935.41>> [II] 20. Pahha surma kohhut tahhame temma peäle moista, siis saab n ä h h a , **kas** se ninda on, kui ta rägib;
- (15) <<1649-Stahl_LLII_c_607.90>> Sedda oppep meid Christus ../ ninck annap meile tehda/ ninck moistada/ kudt se Tuhl löhtzup/ .. ninck meije temma murrisemisse tunneme/ ninck mitte nehme/ **kust** temma tullep/ ninck **ko pohle** temma lehp .. Solches leret vns Christus ../ vnd gibt vns zu verstehen/ wie der Wind bläset/ .. vnd wir sein Sausen vnd Brausen empfinden/ vnd nicht sehen/ .. woher er kommet/ vnd wohin fährt.

Sidendeid *kui* 'kuidas', *kuidas*, *kuitao* ja *kus* ei ole siiski paljudes komplementlausetes tarvitatud mitte niivõrd viisi- või kohamääruslike interrogatiiv-relatiivproadverbidena, vaid pigem *et*-konjunktsiooniga sarnases funktsioonis, nii et kõrvallause võiks olla *va(t)*-tarindiga asendatav, nt

- (16) <<1847-Schwelle_31>> Üttel talloperrenaisel olli tuggew wastne maja, nink ellajid ja häid põllu nink haina maid, ni kui muilge küllan; ent siski olli temma muide wasta wäga kadde, nink es woi n ä t t a , **kui** muide kassi häste käis (vrd *ei võinud n ä h a teistel hästi minevat*);
- (17) <<1782-Willmann_a_57.741>> Temma n ä g g i , **kuida** monningad kõrtsode sees lakkusid ja teggid se läbbi ennesele waesust, ja riidlemisse ning taplemisse pärrast läksid nemmad werrised koio (vrd *tema n ä g i mõningaid kõrtsides lakkuvat ja enestele seeläbi waesust toovat ning taplemise tõttu verisena koju minevat*).

Teisalt esinevad samad sõnad ka selgelt eriküsilause sidendina, nt

- (18) <<1782-Arwelius_a_48.591>> Tühhi jutt, wennike! ei seal adrilaskminne aita: agga minna tean, mis aitab: lasse tedda agga jälle tulla! külta peab n ä g g e m a , **kuida** ta koju peäseb.

Nii ongi eespool loetletud sidendiga algavate kõrvallausete puhul otsus *va(t)*-tarindiga sarnase funktsiooni olemasolu või selle puudumise kohta tehtud iga näitelause juures eraldi, arvestades konkreetse lause konteksti ja tähendust.

Peale klauside võiks *va(t)*-tarindi (väljajäteliste) analoogidena näha ka mõningaid noomenifraase (19, 20), kuid nende kaasamisest edasisse analüüsi on siiski loobutud, nt

- (19) <<1641-Stahl_LLI_n_402.155>> Jobi panni Jummal hehste tehhalle/ ninck kaitzis temma/ eth se Kurrat meelewalda teña pehle mitte sai/ doch ep tehdis Job sedda/ temma ep n e g k i s **Juñala ommas Ristis**/ ninck pajatas .. Auff Job gab GOtt genaw achtung/ vnd schützet jhn/ das der Teuffel seinen Willen an jhm nicht begieng/ doch wüste Job solches nicht/ er sahe GOtt nicht in seinem Creutz/ vnd sprach;
- (20) <<1787-Frölich_b_54.261>> Kui temmä nüüd Pörgun nink Wallun olli, sis tõst temmä omme Silmi ülles nink n ä g g i **Aabrahami kawwest** nink **Laatsarust temmä Üskän**.

3. *VA(T)*-tarind ja sellega funktsionaalselt sarnased *nägema*-verbi laiendavad konstruktsioonid 17.–19. sajandi tekstides

Analüüsimaterjalis leidunud *va(t)*-tarindite ja nende funktsionaalsete analoogide esinemissagedus eri perioodide ja murdealade tekstides on kokkuvõtlikult toodud järgnevas tabelis.

Tabel. *va(t)*-tarindi ja selle analoogide esinemus⁷

	Periood	VA(T)	MA	MAS	DA	PTS	KL	Kombi- natsioon	Kokku
eP	I (1600–1680)	6	6		4	4	71	9	100
	II (1681–1730)	65	7	1			19	8	100
	III (1731–1800)	20				1	78	1	100
	IV (1801–1865)	22	2				75	1	100
	Kokku	113	15	1	4	5	243	19	400
	<i>Kokku %</i>	<i>28,3</i>	<i>3,8</i>	<i>0,3</i>	<i>1</i>	<i>1,3</i>	<i>60,8</i>	<i>4,8</i>	<i>100</i>
eL	I (1600–1680)	17				1	10	3	31
	II (1681–1730)	72					22	6	100
	III (1731–1800)	9					14		23
	IV (1801–1865)	1					4		5
	Kokku	99	0	0	0	1	50	9	159
	<i>Kokku %</i>	<i>62,3</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0</i>	<i>0,6</i>	<i>31,4</i>	<i>5,7</i>	<i>100</i>

Kahtlemata on siinses artiklis analüüsitud näitematerjali hulk tõsi-kindlate statistiliste järelduste tegemiseks napivõitu, ent kuna näite-lausetate analüüsimiseks kaasamise meetodika tagab, et kõigil vastava perioodi ja murdeala sobivatel näidetel on olnud võrdne tõenäosus valimisse sattuda, võib uskuda, et mõned ilmsemad tendentsid esinemis-sageduste varieeruvuses on siiski üldistatavad kogu kõnealusele perioo-dile ja/või murdealale.

Nagu selgub, puuduvad lõunaeesti tekstidest täiesti *nägema*-verbi laiendavad infinitiivid, ent ka põhjaeesti tekstides on nende tarvita-mine võrdlemisi harv: üksnes 17. sajandi esimese poole põhjaeesti

7 Siin ja edaspidi on tabelis ja joonistel kasutatud järgmisi lühendeid: eP – põhjaeesti tekstid; eL – lõunaeesti tekstid; VA(T) – *va(t)*-tarind; MA – *ma*-infinitiivitarind; MAS – *mas*-infinitiivitarind; DA – *da*-infinitiivitarind; PTS – (*nud*- või *tud*-)partitsiibitarind; KL – kõrvallause. Rubriiki „Kombinatsioon“ on koondatud niisuguste näidete kohta käiv info, kus *nägema*-verbi laiendab omavahel rinnastatuna mitu erinevat eespool loetletud tarindit, nt <<1715-UT_Jh_Aa2a.246>> [VI] 19. Kui nemmad nüüd ollid soudnud liggi wiis kolmatkümmand ehk kolmkümmand waggio Maad/ n ä w a d nemmad Jesust Märre pääl **kõndida**/ ning Laewa liggi **tullewa**/ ja kartsid (DA + VA(T)); <<1841-Suve_Jaan_1499>> Jggas kohtas n ä h t i õ'nnemate käed weest **wä.'lja sîrrutud** ja jea ärest kinni **hoidwad** (PTS + VA(T)).

tekstides on *ma-* ja *da-*infinitiivitarindeid kokku rohkem kui *va(t)-*tarindeid, samas jääb nende kasutussagedus kõigil hilisematel perioodidel *va(t)-*tarindi omale kaugelt alla ning kokkuvõttes on nende esinemissagedus kõigi perioodide põhjaeestiliste tekstide vaadeldud materjalis kokku 5% piires, millele lisanduvad kasutused erisugustes kombinatsioonides⁸ (*ma-* ja *da-*infiniitiv omavahel rinnastatuna, emb-kumb infiniitiv rinnastatuna *va(t)-*vormiga, substantiivifraasiga jm variandid), nt

- (21) <<1638-Stahl_HHIII_d_167.47>> sest wata/ temma pallup/ ninck o n n e h n u t negko siddes öhe meehe/ nimmi kahs Ananias hennesse jure **sisse tulla**/ ninck kehje henneni pehle **pannema**/ eth temma jelle negkijax sahp. Denn sihe/ er betet/ Vnd hat gesehen im Gesichte einen Man/ mit namen Ananias/ zu jhm hinein kommen/ vnd die Hand auff jhn legen/ das er wider sehend werde;
- (22) <<1638-Stahl_HHIII_c_159.501>> Kus temma agkas töis Pöhist waimust olli/ wallatas teṃa ülles taiwa/ ninck n e g k i s **Jummala auwo**/ ninck JEsu **seisma** Juṃala parrambal keddel .. Als er aber vol heiliges Geistes war/ sahe er auff gen Himel/ vnd sahe die herrligkeit GÖttes/ vnd Jesu stehen zur Rechten Gottes.

Täheldada võib sedagi, et põhjaeesti tekstides laiendab *nägema-*verbi vaadeldud materjalis selgelt kõige sagedamini kõrvallause, üksnes II perioodil (s.o 1715. aasta „Uues Testamendis”) on *va(t)-*tarindi suhteline kasutussagedus suurem kui muudes põhjaeesti tekstides. Lõunaeesti materjali vähesuse tõttu on selle kohta paikapidavaid järeldusi teha raskem, ent üldtendentsina näib siin *va(t)-*tarindi suhteline tarvitussagedus olevat siiski suurem ning kõrvallauseliste *nägema-*verbi laiendite suhteline tarvitussagedus vastavalt väiksem kui põhjaeesti tekstides.

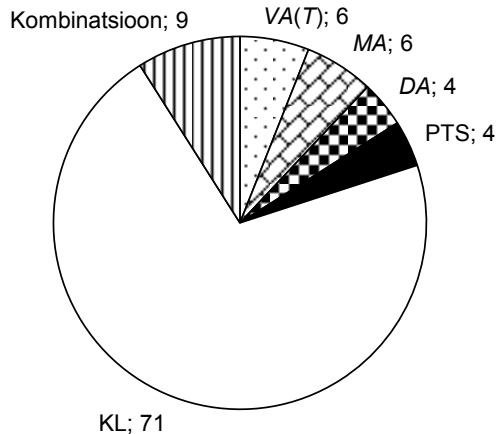
Järnevalt on täpsemalt kirjeldatud *nägema-*verbi klausilisi laiendeid iga käsitletud perioodi põhja- ja lõunaeesti tekstides.

3.1. I perioodi (1600–1680) põhjaeesti tekstid

Kuigi I perioodi põhjaeesti materjali (siia kuuluvad eeskätt Georg Mülleri, Heinrich Stahli ja Christoph Blume kirikutekstid) iseloomustab suhteliselt suur *nägema-*verbi *ma-* ja *da-*infiniitsete laiendite esinemus,

8 *ma-* või *da-*infiniitivi sisaldavaid kombinatsioone on I perioodi põhjaeestilistes tekstides kuus, II perioodil üks ning hilisematest tekstidest sellised kombinatsioonid puuduvad. Ülejäänud kombinatsioonide lahtris kajastuvad näited *ma-* ega *da-*infiniitivi ei sisalda, vaid rinnastatud on näiteks *va(t)-*tarindit substantiivifraasiga, *va(t)-*tarindit partitsiibitarindiga vmt.

jääb nende osakaal verbi muude laiendite hulgas siiski tagasihoidlikuks (vt jn 1).

Joonis 1. *nägema*-verbi klausiliste laiendite esinemissagedus I perioodi põhjäästi tekstides

Selgelt suurima esinemissagedusega on kõrvallauselised laiendid, nende seas omakorda domineerivad *et*-komplementlaused, mida oli vaadeldud 100 näitelause hulgas kokku 56 (23), sageduselt järgnevad sidendite *kui*, *kus* ja *kussa* abil moodustatud komplementlaused (kokku kümme näidet; 24). Lisaks on komplementi funktsiooniga kõrvallause neljal juhul ühendatud *nägema*-verbiga lihtsalt kõrvuasetuse abil, ilma sidendita (25). Nt

- (23) <<1601-Myller06_20.2>> Et nüit se Prophet Esaias sen Wäymo siddes on ne chnut, **et** sesinane Lapsukeñe Allotho ninck igkamehest piddi errapoltut ollema: Sýß añab tæma tæmalle paliu ninck kaunidt nýmedt, ninck kiriutab tæma Rick2;
- (24) <<1641-Stahl_LLI_c_77.51>> igkamees kõrgkistakut/ eth keickes paigkas ne chnut sah p/ **kussa** meije rõhmsat olleme olnut/ meile ep olle muto keddakit/ kudt sedda .. das man allenthalben spuren müge/ wor wir frölich gewesen sind/ wir haben doch nicht mehr davon/ den das;
- (25) <<1649-Stahl_LLII_g_725.246>> Sest tröhsti hend/ kurb Ristikandija/ ninck kus sa neht/ **se Jlm rõhmustap hend sünnno Willitzussest/ se Kurrat pannep lebbi Jumjala lubbausse ickas ennamb jo ennamb Risti sünnno pehle/** sihs johxe Jumjala jure .. Dessen tröste dich/ betrübter Creutztrager/ vnd wenn du siehest/ die

Welt frewet sich deines Vnglücks/ der Teuffel macht durch GOTTes
Zulaß deines Creutzes immer mehr vnd mehr/ so lauff zu GOTT.

ma-infinitiivikonstruktsioon laiendab *nägema*-verbi kuuel juhul (26), *da*-infinitiivikonstruktsioon neljal juhul⁹ (27), *va(t)*-konstruktsioon kuuel juhul (peale selle esineb *va(t)*-tarind kahel juhul kombinatsioonides; *va(t)*-vorm ise on seitsmel juhul *va*-lõpuline (28), ühel juhul aga mitmusliku mõistelise subjektiga arvus ühilduv *vat*-lõpuline).¹⁰ Nt

- (26) <<1641-Stahl_LLI_a_18.150>> Ninck sihs sahwat nemmat n e g -
k e m a se Jnnimesse Poja **tullema** nende pilwde sees/ suhre wehje
ninck auwo kabs. Vnd als den werden sie sehen des Menschen Sohn
koñnen in den Wolcken/ mit grosser Krafft vnd Herrligkeit;
- (27) <<1641-Stahl_LLI_d_132.256>> Kus Christus ristitut olli/ n e g k i s
Johannes se Jummala Wairao õhe duwikesse palgkel taiwast alla/
ninck Christusse pehle **tulla**. Als Christus getauffet war/ sahe Johannes
den Geist Gottes in einer Tauben gestalt von Hiñnel hernieder/ vnd auff
Christum kommen;
- (28) <<1606-Myller31_54.6>> Sesama peat teýe wayset rumalat Inim:
tæñap: opma, ný sagkedasti kuý sina nedt Tæhet sen Taiwa all, kuý kz
se Peiwliko ninck Kuwallo n æ d **paistwa**.

Partitsiipkomplement sisaldab kahel juhul isikulist (29), kahel juhul umbisikulist (30) mineviku kesksõna, nt

- (29) <<1638-Stahl_HHIII_d_182.192>> WJhmbseht/ kus needt üxtöist-
kümnen lauwal itsit/ noitis JESus hend/ ninck söimas nende usck-
matta ninck kangket süddamet/ eth neñat mitte uscknut ollit/ neile/ ke
temma n e h n u t o l l i t **üllestousnut**. ZVletzt da die Eilffe zu Tische
sassen/ offnbarer sich/ vnd schalt jhren vnglauben/ vnd jhres Herten
hærtigkeit/ das sie nicht gegläubet hatten/ denē/ die jhn gesehen hatten
aufferstanden;
- (30) <<1601-Myller06_54.4>> et se Vsck kindlasti Iumala Toýwutuße
pæle walatab, {kudt} ninck lotab kaas toesti, kudt n æ x tæma keick
aßiat tæma Silmade eddest **teuteduth**.

Kuna siinse artikli autori varasemas uurimuses on näidatud, et Christoph Blume tekstides ei esine üldse *va(t)*-vormi (Penjam 2013: 196), oleks eriti hea leida vastus küsimusele, milliseid konstruktsioone

9 Kõigil juhtudel on *da*-infinitiivi vormi kasutatud sõnadest *tulema* või *olema*, nagu on täheldatud juba varemgi (Habicht 2001: 254).

10 Peale siinse artikli valimisse sattunud vormide on varasemast teada (vt Habicht 2001: 254), et Stahl on ühel juhul *nägema*-verbi laiendina kasutanud ka *mas*-tarindit ning teisel juhul *va(t)*-vormi inessiivil põhinevat *vas*-vormi.

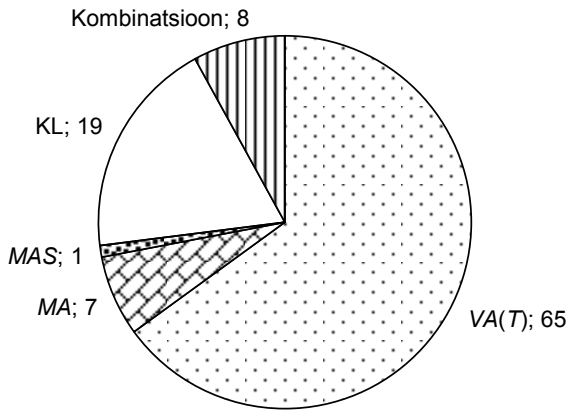
on Blume *va(t)*-tarindi asemel tarvitanud. Valimisse sattus Blumelt pärinevaid näiteid siiski vähe, kuna tema tekstide maht on tunduvalt väiksem kui Stahli ja Mülleri oma. Seetõttu on Blume tarvitatud konstruktsioonide lähemaks uurimiseks vaadatud täiendavalt eraldi läbi kõik tema kasutatud *nägema*-öeldisverbiga laused (need ei kajastu perioodi üldstatistikas). Siiski ilmnes, et *va(t)*-tarindisarnase komplemendiga *nägema*-öeldisverb esineski Blume tekstides kokku vaid kolmel korral: kahel juhul oli komplemendiks *et*- või *kus*-kõrvallause (31), ühel juhul *tud*-partitsiibitarind (32). Nt

- (31) <<1667-Blume_b_112.203>> Seperrast on sest ne h h a : et põha Waim peap tössine Juñal olla;
- (32) <<1667-Blume_b_126.267>> Kus nühd põha Waim Taiwa pohlt tulnut/ sihs istup Temma hend igga õhe pehl nende sehhas/ nende keikede pehl üchtleise nink issiehranis/ nink nende Kêelet n e c h t i neile **jaetut**/ kud ollexit nemmat tulliset.

Niisiis võib öelda, et vähemasti *nägema*-verbi laiendite põhjal otsustades kasutabki Blume *va(t)*-tarindiga analoogse funktsiooniga konstruktsioone väga harva.

3.2. II perioodi (1681–1730) põhjaeesti tekstid: 1715. aasta „Uus Testament”

Järgmisest perioodist oli võimalik analüüsitava sse valimisse võtta vaid üks allikas, nimelt katkendid 1715. aasta „Uuest Testamendist”. Selle teksti puhul äratav tähelepanu eeskätt asjaolu, et *va(t)*-tarindi suhteline esinemissagedus on siin tunduvalt suurem kui teiste perioodide põhjaeesti tekstides, sarnanedes pigem sama tarindi kasutussagedusega lõunaeesti kirjakeeles (vt jn 2, vrd tabel). Annika Kilgi (2012: 51–52) on täheldanud, et hulk muutusi põhjaeesti piiblitõlgete verbivormide kasutuses, sh *va(t)*-vormi häälikkujus, on leidnud aset vahetult pärast „Wastse Testamendi” ilmumist; seega võib pidada tõenäoliseks, et „Wastne Testament” on mõjutanud 17. sajandi lõpu ja 18. sajandi alguse põhjaeesti piiblitõlgete keelekasutust, sh 1715. aasta „Uue Testamendi” oma. Võimalik, et ka *va(t)*-vormide suure tekstisageduse põhjust tuleb 1715. aasta väljaande puhul otsida just lõunaeesti eeskujust.

Joonis 2. *nägema*-verbi klausiliste laiendite esinemissagedus 1715. aasta „Uues Testamendis”

va(t)-vormi häälikkuju on siin aga selgelt põhjaeestiline: kui kombinatsioonides esinevad näited kaasa arvata, leidub kokku 69 *va*-lõpulist vormi, üks *vad*-lõpuline (33), samuti on esindatud vormi minevikulised kujud: *va*-lõpuline vorm esineb ühel juhul koos isikulise (34) ja kahel juhul koos umbisikulise (35) mineviku partitsiibiga. Nt

- (33) <<1715-UT_Lk_X1a.979>> [XXI] 1. Agga temma watis ja n ä g g i Rikkad/ omma Andid Jummalä Kirsto **heitwad**;
- (34) <<1715-UT_Lk_W2a.859>> [XVIII] 24. Agga kui JEsus n ä g g i tedda kurwaks **sanud ollewa**/ ütliis temma: Kui waewalt sawad Rikkad Jummalä Rigi;
- (35) <<1715-UT_Jh_Ee4b.865>> [XX] 1. Agga essimessel Näddalä Pühhal tulleb Maria Magdalena warra Haa jure/ kui alles pimme olli/ ning n ä ä b Kiwwi Haa eest **ärratötetud ollewa**.

Partitsiipkomplemente vaadeldud näitestikus *nägema*-verbi laiendina ei esinenud, v.a ühel juhul kombinatsioonis *va(t)*-vormiga (36); kõrvallauselistest komplementidest domineerisid taas *et*-kõrvallaused (17 näidet), kahel juhul vormistas kõrvallause sidend *kui* (37). Nt

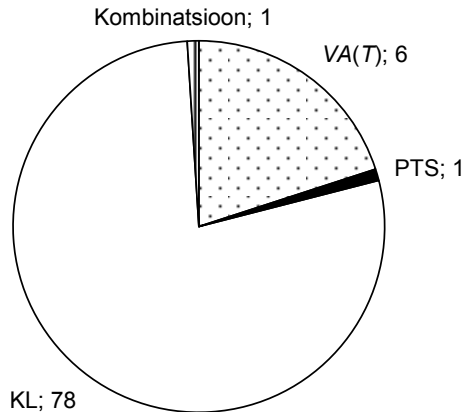
- (36) <<1715-UT_Il m_Ppp2a.269>> [XV] 2. Ja minna n ä g g i n otsego KlaasMerd Tullega **seggatud**/ ja neid/ ke ollid ärrawoitnud sedda Ellajast/ ja temma Kujo/ ja temma Märgi/ ja teña Nimme Arwo/ **seiswa** se Klaas Merre äres/ ja Jummalä Kandlel neil **ollewa**;

- (37) <<1715-UT_Ilmu_Nnn4a.104>> [VI] 1. Ning minna n ä g g i n / **kui** se
Tal ühhe Pitsadi lahti awwas/ ja minna kulin ühhe neist nelli Ellajast
ütlewa/ kui Pitkse Hälega: Tulle ja wata.

Tähelepanu väärib see, et kombinatsioone, kus *nägema*-verbi laiendab samas lauses mitu erinevat komplementi korraga, esineb „Uues Testamendis” võrreldes järgnevate perioodide tekstidega veel suhteliselt palju (vt näide 36 ning näide allmärkuses 7), mis osutab ebakindlusele rinnastuskonstruktsioonide vormistamisel.

3.3. III perioodi (1731–1800) põhjaeesti tekstid

III perioodi põhjaeesti tekstides domineerib kõrvallauseline *nägema*-verbi komplementlaiend taas *va(t)*-tarindi ees, vt jn 3.

Joonis 3. *nägema*-verbi klausiliste laiendite esinemissagedus III perioodi põhjaeesti tekstides

Kõrvallausetest on endiselt suurima tekstisagedusega *et*-laused (70 näidet), peale nende esines 5 *kuidas*- ja 3 *kui*-komplementlauset, nt

- (38) <<1782-Arwelius_b_83.279>> Kubja Herm ütles sagedaste omma lastele: „lapsed, kui teie kässi hästi käib .. ja teie südda end römustab n ä h e s , **kuida** orraswälli haljendab, ja heinamaa lälled öitsewad; – siis tännag römoka Jummalad, kes keik sedda head annab.

va(t)-vorm esineb sel perioodil põhjaeesti tekstides juba eranditult *vad*-kujulisena, nt

- (39) <<1781-Lithander_f_491.387>> Panne pärrast ennam tuld alla, liguta sagedaste ümber, ja kui sa n ä ä d neid illusat Koläri **sawad**, siis walla lihha-suppi nattoke hobilt peäle.

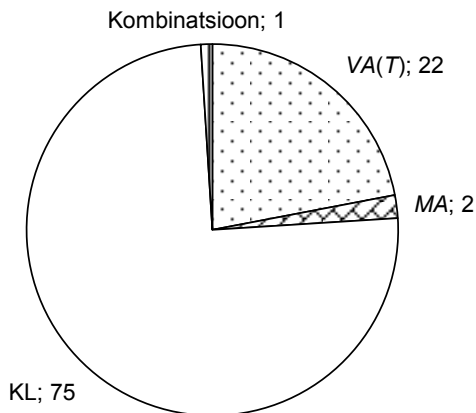
Minevikulisi ega impersonaalseid *va(t)*-vorme ei ole selle perioodi valimisse sattunud, ent varasemast on teada, et 18. sajandi tekstides nüüsguseid vorme siiski leidub (vt Penjam 2013: 199–200).

Peale kõrvallauseste ja *va(t)*-tarindite on valimis ühel juhul *nägema*-verbi komplementiks *tud*-partitsiip (vt näide 10) ning ühel juhul on komplementidena rinnastatud *va(t)*-tarind ja *kuidas*-kõrvallause (40), nt

- (40) <<1782-Willmann_c_135.265>> Ommas kurbdusses ning kahhetsemisses langes temma mahha maggama, ja seal n ä g g i temma unnesse ennast teekäibiaks **ollewad**, ja **kuida** siis üks kange koue ja Mürristamine tousis.

3.4. IV perioodi (1801–1865) põhjaesti tekstid

Ka IV perioodil on sagedasim *nägema*-verbi komplementlaiend kõrvallause, ülejäänud näidetest moodustavad aga valdava enamiku *va(t)*-tarindiga laused, vt jn 4.

Joonis 4. *nägema*-verbi klausiliste laiendite esinemissagedus IV perioodi põhjaesti tekstides

Kõrvallauseliste komplementide hulgas on taas sagedasemad *et*-kõrvallaused (57 näidet), järgnevad *kuidas*- ja *kui*-kõrvallaused (vastavalt üheksa ja viis näidet). Tähelepanu väärrib aga see, et nii nagu 17. sajandi I poole tekstides on ka 19. sajandi tekstides näiteid, kus kõrvallause komplementsuhe pealausega on jäetud sidendi abil vormistamata, sõltuvussuhte määrab üksnes sisuline seos ja lausete kõrvuasetus, nt

- (41) <<1838-Manteuffel_37>> Ei! ma näggin unnes, **sa mängisid hõbbesõrmuksega**.

va(t)-vorm on ka siinse perioodi valimis kõigil juhtudel *va*-lõpuline, mineviku- ega impersonaalivorme pole valimisse juhtunud. Seevastu on 19. sajandi valimis kaks *ma*-infinitiivitarindikujulist *nägema*-verbi komplementi, mõlemad pärit Kreutzwaldi tekstidest (42), ning ühes lauses on *tud*-partitsiipkomplement rinnastatud *va(t)*-komplemendiga (43). Nt

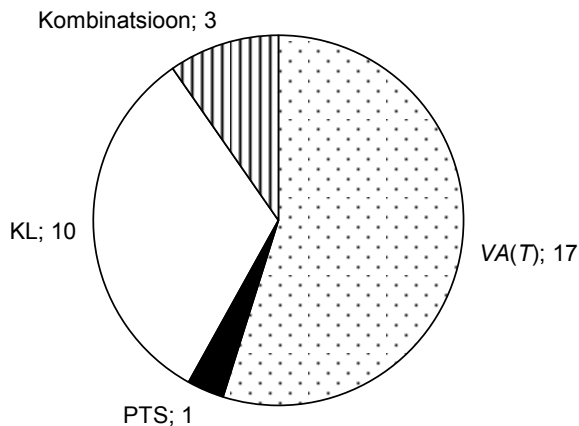
- (42) <<1850b-Kreutzwald_43>> Põhja pool nähti wina mäed kunni kõrge kaljo arjani **üllesjooksma**;

- (43) <<1841-Suve_Jaan_1499>> Jggas kohtas nähti õ'nnetomate käed weest **wä.'lja sirrutud** ja jea ärest kinni **hoidwad** ja iggas kohtas karjuti.

Kokkuvõttes võib märkida, et kuigi harvemate konstruktsioonide sattumine ühe või teise perioodi valimisse on analüüsimaterjali üsna väikese hulga puhul paratamatult suuresti juhus ning eespool toodud andmed ei võimalda kindlasti väita, nagu oleksid näiteks *ma*-infinitiiv-komplemendid *va(t)*-tarindi „asendajana” põhjaesti tekstidest 18. sajandi teisel poolel kadunud ja neisse siis 19. sajandil Kreutzwaldi tekstide kaudu taas ilmunud, võimaldab siinne tagasihoidlik valim siiski väita, et ka 19. sajandi keskel polnud kõnealustest konstruktsioonidest eesti kirjakeeles kadunud variatiivsus, milletaolist tänapäeva kirjakeeles enam ei esine: *va(t)*-tarindi alternatiivina võis 19. sajandi tekstides üksikjuhtudel ikka esineda *ma*-infinitiivitarind või partitsiibitarind ning *va(t)*-tarind võis olla samas lauses rinnastatud mõne teise grammatilise konstruktsiooniga. Selliste nähtuste esinemissagedus on aga võrreldes 17. sajandi tekstidega ootuspäraselt vähenenud.

3.5. I perioodi (1600–1680) lõunaesti tekstid: Joachim Rossihniuse kirikukäsiraamatud

17. sajandi esimese poole trükitekstidest on säilinud vaid Joachim Rossihniuse kirikukäsiraamatud ning „Agenda Parva”, kuid viimases ei leidunud ühtki valimisse sobivat näitelause. Ka Rossihniuse tekstides leidis kokku vaid 31 näidet (vt jn 5), mistõttu materjali põhjal tehtavate järelduste hulk on paratamatult piiratud.

Joonis 5. *nägema*-verbi klausiliste laiendite esinemissagedus Joachim Rossihniuse kirikukäsiraamatutes

Võrreldes sama perioodi põhjaeestiliste tekstidega äratav siiski tähelepanu, et *ma*- ega *da*-infinitiivkomplemente ei esine *va(t)*-tarindi laiendina üldse – mõneti ootuspäraselt, kuivõrd tegu on puhtalt põhjaeestilise nähtusega, mõneti ootuspäratult, kuna põhjaeesti tekstide mõjul poleks üksikute lõunaeesti murretele ebatüüpiliste joonte sattumine lõunaeesti kirjakeelde kuigivõrd imekspandav.

Näidete vähesuse tõttu on raske öelda, kas tegu on pelgalt juhuse või kindla tendentsiga, ent erinevalt põhjaeesti tekstidest on Rossihniusel *va(t)*-tarindite ja kõrvallause suhe *nägema*-verbi komplementina kaldu *va(t)*-tarindite ülekaalu suunas: tekstis leidis 17 *va(t)*-tarindit ning üksnes kümme kõrvallauselist komplementi. Kõik komplementlauseid on seejuures *et*-kõrvallauseid (44) ning *va(t)*-vorm on lõunaeesti tekstides algusest peale esinenud eranditult vaid *vat*-lõpulisena (45; vt ka Penjam 2013: 197). Nt

- (44) <<1632-Rossihnius2b_108.648>> Kajeket minno, sest üttel waimul ei olle mitte liha ninck luhd, kui teye n ä g h e t e , **et** minnul om;
- (45) <<1632-Rossihnius2a_91.350>> Ninck letz welja sel kolmandel tunnil, ninck n e g g i teisi se turro pähl tühja **saißwat**, ninck laus neine wasto: Mincket teye kahn se wihnamäge sisse, minna taha teile anda, mea eucke om, ninck nemat letzit sinna.

Ühel juhul laiendab Rossihniusel *nägema*-verbi *tud*-partitsiivkomplement (46) ning kokku kolmel juhul on *va(t)*-tarind rinnastatud substantiivi- või adverbifraasiga (47), nt

- (46) <<1632-Rossihnius2b_115.767>> Ninck neil n e t t i need kehlet **errajagetut**, kui olles nemmat tulliset olnut, ninck temma istutis hendas ütteeagaliko pähle neine sean;

- (47) <<1632-Rossihnius2a_77.105>> Kaje, minna n ä h se taiwa **wallales**, nink se inimesse poja Iummala parrambal kähghel **saiswat**.

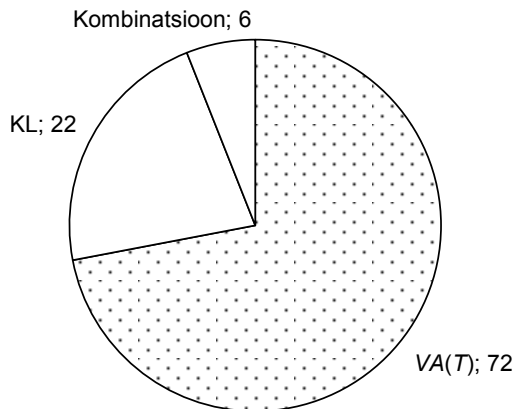
3.6. II perioodi (1681–1730) lõunaeesti tekstid: 1686. aasta „Wastne Testament”

II perioodist pärinevaid lõunaeesti tekste Tartu Ülikooli vana kirja-keele korpuses ei ole, seetõttu on lõunaeesti materjali esinduslikkuse huvides valimit täiendatud „Wastse Testamendi” *nägema*-verbi sisaldavate lausetega Eesti Keele Instituudi korpusest (vt täpsemalt jaotis 2). Tegu on ühtlasi ainsa perioodiga, mille lõunaestiline materjal on olnud küllalt ulatuslik, nii et sealt on osutunud võimalikuks leida 100 otsingukriteeriumidele vastavat lauset.

Arvestades, et analüüs on tehtud saja lause põhjal, torkab silma konstruktsioonide võrdlemisi suur ühtsus ja vähene varieerumine: valimis leidis 72 *va(t)*-tarindit, 22 kõrvallauselist komplementi (neist 21 *et*-kõrvallauset ja üks *kui*-kõrvallause; 48) ning kuus lauset, kus substantiivifraas oli rinnastatud *va(t)*-tarindiga (49); vt jn 6.

- (48) <<WT 1686. Ilm 6,12.>> Nink minna n ä i j e / **kui** temmä kuwendat Pitzatit awwasz/ nink nätze suhr Mahwärriseminne sündi/ nink Päiw saije mustasz/ ötze kui jöhwwine Kot/ nink Kuh saije ötze kui Werri.

- (49) <<WT 1686. Ap 7,55.>> Ent kui temmä teüs olli põha Waimo/ sis kajje temmä ülles Taiwa pohle/ nink n ä g g i **Jummala Auwustust**/ nink Jesust Jummala hähl Käel **saiswat**

Joonis 6. *nägema*-verbi klausiliste laiendite esinemissagedus 1686. aasta „Wastses Testamendis”

va(t)-vorm esineb ka siin üksnes *vat*-lõpulisena, ent peale oleviku isikulise tegumoe vormi on ühe näitega esindatud ka oleviku umbisikuline vorm (50), kahe näitega mineviku isikuline (51) ja kolme näitega mineviku umbisikuline vorm (52). Nt

- (50) <<WT 1686. Ap 10,11.>> Nink n ä g g i Taiwast wallale ollewat/ nink ütte Annumat henne mannu maha tulleswat/ kui suhrt Linna/ neljä Nukke pähl kinnikeüdetu/ nink Mah pähle maha **lastawat**;
- (51) <<WT 1686. Mk 16,14.>> Wihmäte kui ne ütztöistkümmed Lawwa man istewa/ sis neüt temmä henda/ nink söimas neide Umbusku nink Söame Kallestust: Et nemmä neid es olle usknu/ kumma tedda olliwa n ä n n u **üllestösnu ollewat**;
- (52) <<WT 1686. Ap 2,3.>> Nink Keele n ä t t i neil **errajaetu ollewat**.

3.7. III perioodi (1731–1800) lõunaesti tekstid

Ehkki vaadeldavast perioodist on Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpuses esindatud mitu lõunaesti teksti, on materjali koguhulk sõnede siiski väike ning see peegeldub ka valimisse leitud näidete arvus: otsingukriteeriumidele vastavaid *nägema*-verbi komplementlaiendeid on kokku leitud vaid 23: neist 14 kõrvallauset ning 9 *va(t)*-konstruktsiooni. Kõrvallausetest 11 on *et*-komplementlauseid, kaks on moodustatud sidendi *kuिताo* (53) ja üks sidendi *kuis* (54) abil, nt

- (53) <<1776-Quandt_b_82.56>> 17. Kui ma n ä i j e , **kuिताo** ne pu kummar-dawa nink hendä käändwä, kohhe tuul neid tahhap ajada, .. sis ütli ma: o minno Jummal!;
- (54) <<1792-Raudiall_38.246>> nemmä maitswa nink n ä g g e w ä , **kuis** helde Temmä om.

va(t)-vormidest on üks impersonaalne (55), peale selle on üks *va(t)*-komplement küll vormilt personaalne, kuid sisult impersonaalne (56):

- (55) <<1776-Quandt_b_83.59>> 20. Kui ma poimo ajal n ä i j e seddä nisso agganist **ärrälahhutetawat**, sis saije ma se läbbi opetus, et se nisammute sure kohto päiwäl waggu nink kurjega saas sündimä;
- (56) <<1776-Quandt_b_82.58>> 19. Kui ma n ä i j e maad **arriwat**, nink semend temmä päle **külwäwät**, sis olli mul tutta, kui näes ma omma önnisteggijat.

Minevikulisi *va(t)*-tarindeid ei esine.

3.8. IV perioodi (1801–1865) lõunaeesti tekstid: Johann Schwelle „Illus Kullane Pegel”

19. sajandist on Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpuses vaid üks suhteliselt lühike tekst, milles leidus valimisse sobivaid näiteid vaid viis: kolm *et*-komplemendiga (57), üks *kui*-komplemendiga (vt näide 16) ja üks *va(t)*-komplemendiga lause (58). Nt

- (57) <<1847-Schwelle_12>> Karel teggi kik ni, nink n ä g g i , et ta päiw päwalt targembas sai;
- (58) <<1847-Schwelle_31>> Öddangu kui karri koddo tulli sais temma omma läwwe pääl, nink pahhand henda, kui ta ütte hääd pima-lehma **möda** n ä g g i **minnewat** kumb temma naabre perralt olli.

Peaaegu kõigi perioodide lõunaeestilise materjali vähesuse tõttu on kokkuvõtlikke järeldusi lõunaeesti kirjakeeles tüüpiliste *nägema*-verbi laiendina esinevate *va(t)*-tarindiga analoogsete konstruktsioonide kohta raske teha. Esialgse mulje järgi näib siiski, et *va(t)*-tarindi suhteline kasutussagedus on lõunaeesti tekstides algusest peale olnud suurem (erandiks põhjaeesti tekstide hulgas on 1715. aasta „Uus Testament”, kus vormi tekstisagedus on lõunaeesti tekstides leituga sarnane); alternatiivsete konstruktsioonivariantide hulk on lõunaeesti materjalis väiksem, samal ajal kui *va(t)*-vormi enda mineviku- ja impersonaalivariante on tarvitatud suhteliselt rohkem. Kõik see on kooskõlas *va(t)*-vormi lõunaeestilise taustaga. Kõrvallauselisi komplemente vormistada aitavad sidendid on aga põhja- ja lõunaeesti tekstides sarnased, ehkki kõrvallauseliste komplementide suhteline osakaal näib põhjaeesti tekstides olevat suurem kui lõunaeesti omades.

4. Kokkuvõte

va(t)-tarindiga sarnases funktsioonis on tänapäeva eesti kirjakeeles võimalik kasutada peamiselt *et*-kõrvallauset, vahel ka mõne muu sidendi abil moodustatud komplementlauset või *mas*-tarindit. Vanemas kirjakeeles on *va(t)*-tarindil alternatiive tunduvalt rohkem. *Nägema*-verbi kui vana kirjakeele prototüüpseima ja sagedasima *va(t)*-tarindi alistaja komplementlaiendite uurimine võimaldab anda esmase ettekujutuse vanas kirjakeeles esinevate *va(t)*-tarindiga analoogsete konstruktsioonide olemusest, esinemissagedusest ja eripärast.

Artiklis analüüsitud materjalist ilmneb, et *va(t)*-tarindi suhteline esinemissagedus *nägema*-verbi komplementlaiendina tundub lõunaeesti materjalis olevat suurem kui põhjaeesti omas (kindla järelduseni jõudmise võimalust piirab siiski kättesaadavate lõunaeesti tekstide vähesus).

Põhjaeesti allikate hulgas on siiski erandiks 1715. aasta „Uus Testament”, kus *va(t)*-tarindite suhteline esinemissagedus on tunduvalt suurem kui muudes põhjaeesti tekstides. *va(t)*-tarindi alternatiividest on nii põhja- kui ka lõunaeesti materjalis olulisim *et*-komplementlause, mille esinemissagedus on eeskätt põhjaeesti tekstides tunduvalt suurem kui *va(t)*-tarindil. Harvem on mõlema piirkonna kirjakeeles *va(t)*-tarindi alternatiiviks muud komplementlaused, peamiselt sidendite *kui* ja *kuidas* abil moodustatud. Põhjaeesti tekstides on *va(t)*-tarindi analoogvariantide hulk suurem, hõlmates peale eespool nimetatud kõrvalause te veel *ma-* ja *da-*infinitiivi-, *nud-* ja *tud-*partitsiibitarindeid ning sidendita kõrvallauseid; välistatud pole ka loetletud alternatiivide rinnastamine samas lauses *va(t)*-tarindiga ning omavahel. Ehkki kõigi *va(t)*-tarindi tänapäevaks kadunud alternatiivide hulk on olnud 17. sajandil suurem kui 18. ja 19. sajandil, ei ole ükski neist 19. sajandi keskpaiga kirjakeelest veel lõplikult kadunud.

va(t)-vormi enda kuju on põhja- ja lõunaeesti tekstides varieerunud erinevalt. Kui lõunaeesti tekstides esineb alates 17. sajandi teisest poolest rohkelt mineviku- ja umbisikulise tegumoe vorme (need ei puudu ka põhjaeesti tekstidest, kuid nende suhteline esinemissagedus näib olevat väiksem), siis põhjaeesti tekstides on olnud suurem vormi häälikulise kuju varieeruvus: lõunaeesti allikates on algusest peale olnud ainuvaldav *vat*-kujuline infiniitiv, samas kui põhjaeesti omades on 17. sajandil vaheldunud *va-* ja *vat*-tunnus (Stahlil *-vat* mõistelise subjekti mitmuse korral), 1715. aasta „Uues Testamendis” on domineerinud *va-* ning hiljem *vad*-lõpuline vorm.

Kahtlemata tuleks vana kirjakeele *va(t)*-infinitiivi alternatiividest täpsema ülevaate andmiseks suurendada analüüsitava materjali hulka ning kaasata uuringusse täiendavalt teiste *va(t)*-komplementi võtvate verbide laiendid, kuid esialgsed tähelepanekud alternatiivsete väljendusvõimaluste esinemise kohta on kooskõlas seisukohaga, et *va(t)*-vorm on päritolult lõunaeestiline ning seetõttu lõunaeesti tekstides ulatuslikumalt ja püsivamalt juurdunud kui põhjaeesti tekstides, kus alternatiivsete väljendusvõimaluste hulk ja konstruktsioonide varieeruvus on kõigil vana kirjakeele etappidel olnud suurem.

Adress:

Pille Penjam
Eesti ja üldkeeleteaduse instituut
Tartu Ülikool
Jakobi 2, 51014 Tartu
E-post: pille.penjam@ut.ee

Kirjandus

- Ahrens, Eduard (2003 [1853]) „Eesti keele Tallinna murde grammatika”. *Uue ajastu misjonilingvist. Eduard Ahrens 200, 75–429*. Koost. ja toim. Kristiina Ross. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Crystal, David (1997) *A dictionary of linguistics and phonetics*. 4th ed. Oxford: Blackwell Publishers.
- EKG I = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare (1995) *Eesti keele grammatika. I. Morfoloogia. Sõnamoodustus*. Peatoim. Mati Erelt, toim. Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- EKG II = Mati Erelt, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare (1993) *Eesti keele grammatika. II. Süntaks. Lisa: kiri*. Peatoim. Mati Erelt, toim. Tiiu Erelt, Henn Saari, Ülle Viks. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Erelt, Mati (1987) *Sekundaartarindid eesti keeles*. (Preprint KKI-50.) Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- Erelt, Mati (2003) „Structure of the Estonian language: syntax”. In Mati Erelt, ed. *Estonian grammar*, 93–129. (Linguistica Uralica supplementary series, 1.) Tallinn: Estonian Academy Publishers.
- Habicht, Külli (2001) „Infinite Konstruktionen in der estnischen Schriftsprache der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts”. *Linguistica Uralica* 37, 4, 245–269.
- Haspelmath, Martin (1989) „From purposive to infinitive – a universal path of grammaticization”. *Folia linguistica historica* 10, 1–2, 287–310.
- Haspelmath, Martin (1999) „Converb”. In Keith Brown and Jim Miller, eds. *Concise encyclopedia of grammatical categories*, 110–115. Amsterdam: Elsevier.
- Helle, Anton Thor (2006 [1732]) *Kurtzgefaszte Anweisung zur Ehstnischen Sprache. Lühike sissejuhatus eesti keelde*. Tõlk. Annika Kilgi, Kristiina Ross. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Hupel, August Wilhelm (1818) *Ehstnische Sprachlehre für die beiden Hauptdialekte, den revalschen und dörptschen, nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche*. 2. durchgängig verbesserte und vermehrte Auflage. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn.
- Kilgi, Annika (2012) *Tõlkekeele dünaamika piibli esmaeestinduse käigus: verbi morfosüntaksi areng ja lõplik toimetamisfaas*. (Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid, 27.) Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Matthews, Peter Hugoe (2007) *The concise Oxford dictionary of linguistics*. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press.
- Mihkla, Karl, Lehte Rannut, Elli Riikoja, Aino Admann (1974) *Eesti keele lause-õpetuse põhijooned I. Lihtlause*. Toim. E. Nurm. Tallinn: Valgus.
- Noonan, Michael (2007) „Complementation”. In Timothy Shope, ed. *Language typology and syntactic description*, 52–150. Cambridge: Cambridge University Press.

- Penjam, Pille (2008) *Eesti kirjakeele da- ja ma-infinitiiviga konstruktsioonid*. (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis, 23.) Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Penjam, Pille (2013) „Eesti vanema kirjakeele *va(t)*-konstruktsioonid”. *Emakeele Seltsi aastaraamat* (Tallinn) 58, 186–209.
- Ross, Kristiina (2010) „*Verba dicendi, sentiendi et sciendi* ja neid sisaldavad konstruktsioonid 17. sajandi ja 18. sajandi alguse kirjakeeles”. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri* 1, 2, 272–293.
- Rätsep, Huno (1970) „Die Typen der verbalen Rektionsstruktur und die Sprachtypologie in Hinsicht auf das Estnische”. In László Dezsó and Péter Hajdú, eds. *Theoretical problems of typology and the Northern Eurasian languages*, 129–134. Budapest: Akademiai kiado.
- Rätsep, Huno (1978) *Eesti keele lihtlausete tüübid*. (Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised, 12.) Tallinn: Valgus.
- Wiedemann, Ferdinand Johann (2011 [1875]) *Eesti keele grammatika*. Tõlk. Heli Laanekask. Toim. Ellen Niit. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts.
- Ylikoski, Jussi (2003) „Defining non-finites: action nominals, converbs and infinitives”. *SKY Journal of Linguistics* 16, 185–237.

Abstract. Pille Penjam: *VA(T)*-construction and its alternatives in Older Literary Estonian. The article analyzes *va(t)*-constructions and functionally similar constructions in the 17th–19th century Literary Estonian on the example of complements of the verb *nägema* ‘see’. It appears that in Literary South Estonian the relative frequency of *va(t)*-construction is higher than in Literary North Estonian while the most significant alternative of the construction in both Literary North and South Estonian is *et* ‘that’ complement clause which functions in the same role also in Modern Literary Estonian. Other alternative constructions are present primarily in Literary North Estonian such as *ma-* and *da-*infinitive constructions and *nud-* and *tud-*participial constructions, also relative clauses without relativizers. Although the relative frequency of these alternatives missing in Modern Literary Estonian was higher in the 17th century than in the 19th century, they were still not completely wiped out from the Literary North Estonian by the mid-19th century.

Keywords: Old Literary Estonian, Literary North and South Estonian, *vat*-construction, complement constructions, complement clause, infinitive constructions, participial constructions